

На протязі XVIII-XIX століть з розвитком в світі принципів конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалась в нормотворчу практику держав. А в початку XX ст., в особливості після Першої світової війни і появи Ліги Націй і створення Міжнародної організації праці, права людини почали входити в предмет міжнародно-правового регулювання.

Дальніше формування стандартів в області прав людини активізувалось після Другої світової війни. Саме тоді питання захисту прав людини широко вийшло за національні межі, і стало об'єктом регулювання міжнародного права. В 1948 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй була прийнята Всесвітня декларація прав і свобод людини - перший документ універсального характеру, на міжнародному рівні провозгласивший основи громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав, котра тим самим встановила стандарти і ідеали, і сьогодні являючись орієнтиром для всіх країн нашої планети.

Приведені положення дають загальне уявлення про розвиток концепції прав людини в різних країнах в різні історичні епохи. Маючи загальні риси, їх утвердження в кожній країні відбувалось своїми, різними від інших шляхами, з урахуванням національних правових, культурних традицій. Можна сказати, що сучасні загальноприйняті стандарти в області прав людини відображають багатовіковий досвід всіх народів світу, являючись загальною цінністю всього людства.

ПУСТОБАЄВА Ю.А. ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

На тлі історичного екскурсу розглянуті етапи становлення основних прав і свобод людини і громадянина і їх регламентація в міжнародно-правових документах.

PUSTOBAEVA J.U.A. A HISTORY OF FORMATION OF THE RIGHTS BOTH FREEDOM OF THE MAN AND CITIZEN

On a background of historical digression the stages of becoming of fundamental rights both freedom of the man and citizen and their regulation in the international legal documents are reviewed.

УДК 316 32(477)

С.В. РУДЕНКО

Запорізький юридичний інститут МВС України

НАПРЯМКИ СТАНОВЛЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ САМОРЕГУЛЯЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуті основні напрямки та особливості діяльності сучасного українського суспільства на засадах саморегуляції та самоуправління, їх реалізація на індивідуальному та державному рівнях.

У будь-який історичний період і для будь-якої держави актуальними є проблеми взаємозв'язку особи, держави і суспільства. Це ключова, але ще не достатньо вивчена проблема, головне в якій – співвід-

ношення між свідомим державно-правовим регулюванням і саморегулюванням суспільства. Звідси випливає інша важлива проблема – знайти більш-менш оптимальний баланс між цими двома процесами. Її

ЛИТЕРАТУРА

1. Права людини і права держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. проф.-викл. складу, 10-11 грудня 1998 р. /За ред. МІ Панова –Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – 189 с.
2. Зеленина Е. Пророчества Владимира Вернадского, или Главное противоречие современного образования // Время. -23 января 2003 г. -№ 8.
3. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка /Под ред. Л.А. Чешко. –М.: Сов. Энциклопедия, 1969. –600 с.
4. Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов. –М.: Юрид. лит., 1990.
5. Загальна теорія держави і права: Підручник /М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришина. –Харків: Право, 2002. –432 с.
6. Международное право в документах: Учеб. пособие /Сост. Н.Т. Блатова. –М.: Юрид. лит., 1982.
7. Международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. –М.: Междунар. отношения, 1993. –Вып.2.
8. Мучник А. Проект Закона Украины «О гражданском обществе в Украине» // Голос Украины. -11 октября 2002 г. -№ 187.

Поступила в редакцию 16.04.2003

складність полягає у тому, що такий баланс не може бути статичним, в кожний історичний момент він є рухомих і залежить від численних причин і умов, що й обумовлює актуальність даного питання.

Шляхи вирішення цієї проблеми визначають сьгодні особливості розбудови нашої держави на нових демократичних правових засадах. Враховуючи досвід минулого і національні традиції, обравши шлях здійснення правових реформ, Україна намагається знайти власні підходи до взаємодії суспільства і держави. Магістральним напрямком при цьому є курс на формування таких принципів і умов функціонування суспільства і державної влади, які були б здатні реально забезпечити права, свободи та законні інтереси громадян, верховенство права у всіх сферах суспільного життя.

Уявляється, що сьгодні одним із кроків на шляху побудови вільного громадянського суспільства і правової держави є утвердження принципу діяльності суспільства на засадах саморегуляції. Сьгодні, коли відбулося стільки змін у державному, політичному, суспільному житті країни, дана проблема ще не отримала належної наукової розробки, хоча останнім часом і спостерігається підвищення інтересу до її вирішення. Зокрема, питань співвідношення держави і суспільства у своїх роботах торкаються такі українські та російські науковці як С.С. Алексєєв, М.І. Козюбра [1], С.О. Кириченко [2], А.М. Колодій [3], В.В. Лазарєв, В.С. Нерсєсянц та інші.

У юридичній літературі все частіше стверджується думка про те, що суспільство як соціальна система здатне до самостійної діяльності і не потребує безперервного втручання і контролю з боку політичної влади. Тенденція ж до надмірного правового регулювання всіх сфер суспільного життя, що панувала у радянські часи, обумовила глибокий розкол між позитивним правом і повсякденним життям. Сьгодні перед суспільством постає важливе завдання створити умови та засади, які б забезпечували оптимальне співвідношення між державним та індивідуальним регулюванням, оскільки очевидно, що вирішувати всі питання централізовано не можна. Певна децентралізація права на рівні індивідів не лише доцільна, але й необхідна, адже поведінка людей різноманітна, динамічна, а інколи, й непередбачувана.

Крім того, не всі дії суб'єктів важливі з загальнодержавної точки зору. Матеріальні, особисті, сімейні, побутові, культурні та інші інтереси, якими найчастіше керується в своїй поведінці людина, основ суспільної системи не торкаються. Нарешті, велика кількість норм, що приймаються державою, не лише робить життя занадто регульованим, але й веде до того, що втрачається всезагальність права, його авторитет, зменшується правова освіченість, культура громадян, оскільки в надмірно розгалуженому законодавстві, яке часто змінюється і доповнюється, буває важко

розібратися не тільки громадянам, але й освіченим юристам.

Вищесказане дає підстави стверджувати, що в ситуаціях, які не чинять істотного впливу на суспільне життя, людина повинна мати можливість покласти на саму себе. Самостійно визначивши елементи своєї поведінки і впевнившись в тому, що вона не виходить за рамки, встановлені законом, суб'єкт докладає максимальних зусиль для її реалізації, оскільки вона буде відповідати його власним прагненням [4, с.124]. Соціальна цінність можливості саморегуляції якраз і полягає в тому, що вона сприяє пошуку необхідного балансу та гармонізації інтересів окремої особистості і суспільства в цілому.

Отже, створення нормальних умов функціонування суспільства вимагає його структуризації на засадах самоуправління і самоорганізації. Спробуємо з'ясувати, в чому ж полягає зміст принципу саморегуляції і що означає даний термін? У кібернетичі та в теорії соціального управління саморегулювання розглядається як властивість фізичних, біологічних і соціальних систем, що дає змогу їм самостійно повертатися до попереднього стану, який був порушений якимись діями, а також здатність системи самостійно переходити до нового стану для нормального її функціонування. Дещо відмінним є юридичне розуміння даного явища, яке визначає саморегулювання як автономне регулювання силами самого об'єкта без втручання суб'єкта і протиставляється регулюванню, здійснюваному зовні з використанням централізованих, загальнодержавних засобів впливу на суспільні відносини.

Таким чином, можна говорити про те, що правове регулювання взагалі може бути представлене як державним регулюванням, так і регулюванням, що здійснюється безпосередніми адресатами права, тобто саморегуляцією - як діяльністю суб'єктів права із вирішення питань, котрі безпосередньо правом не врегульовані, однак відносяться до сфери правового регулювання, на основі вільного розсуду, але в межах загальних принципів, окреслених законом.

При цьому не слід забувати, що громадянське суспільство - це в першу чергу суспільство вільних особистостей. Тому сутність принципу саморегуляції полягає в тому, що він ґрунтується на прийнятті суб'єктом власних рішень, в яких проявляється його воля, інтереси, потреби. Однак це ні в якому разі не виключає наявності юридично закріплених державою правових норм. Навпаки, вони є необхідними, оскільки, спираючись в більшості випадків на певну свободу власного розсуду в процесі її здійснення, суб'єкти права не повинні порушувати законні інтереси інших осіб. Таким чином, свобода вільного розсуду обмежується за допомогою норм права. Права і свободи людини, правові норми якраз і окреслюють ті межі, в яких суспільство діє як саморегулююча система.

Як відомо, ніяка норма не в змозі охопити всієї різноманітності життєвих фактів, врахувати всі особливості ситуацій, в яких необхідне застосування норм права. Отже, об'єктивно існує сфера дії права, в якій юридичне нормування державою поведінки громадян не потрібне, а інколи навіть шкідливе. Це така сфера, в котрій діяльність людини хоча й має правовий характер, але не пов'язана зі спеціальною юридичною регламентацією і не потребує її. Такий стан витікає з самої природи права і його соціальної обумовленості, яка завжди є більш динамічною, ніж правотворча діяльність держави. Це примушує законодавця допускати в певних межах довергування правовідносин самими їх учасниками. Таким чином саморегуляція виступає каналом, через який в правове регулювання підключається творча свідомість, воля, інтереси, досвід суб'єктів права, що сприяє більш гнучкому юридичному впливу на конкретні суспільні відносини.

Звичайно, коли ми говоримо про падання громадянам можливості діяти за вільним розсудом, то мова тут йде не про стратегічно важливі для держави і суспільства рішення, а про ту сферу його життєдіяльності, де громадяни здатні більш продуктивно вирішувати питання на основі особистої самостійності та творчої ініціативи, виходячи з власних прагнень.

Нормальний режим функціонування управління суспільством можливий лише на основі наявності припустимості самоуправління і самоорганізації. Сучасна криза влади, скоріш за все, і є наслідком невдалої заорганізованості та заурегульованості суспільних відносин, коли була порушена міра їх раціоналізації, а управління витіснило самоуправління. Тому знов постала споконвічна проблема співвідношення держави і громадянського суспільства, а точніше, як вже зазначалося, співвідношення державно-правового регулювання і саморегуляції.

В історичному плані у взаємовідносинах суспільства і держави можна виділяти різні етапи, які відрізняються між собою притаманними їм формами, принципами, методами, механізмами, але усі вони зрештою демонструють ту роль і місце, які посідала держава в громадянському суспільстві. Ці роль і місце суттєво змінювались з плином часу і дійшли тієї межі, коли в системі суспільних зв'язків домінуючим стало їх відношення, що ґрунтується на принципах саморегуляції і самоуправління, за якими має перебудуватись і формуватись державність [3, с.55]. Іншими словами, має відбутися значне роздержавлення усіх сфер суспільного життя.

Проте, це зовсім не означає відмови від державного регулювання в рамках закону. В ході роздержавлення суспільства позначився уклін у бік явної недооцінки сильної державності, що спирається на закон, і яка здатна захистити права і інтереси людини. Вже зараз неважко помітити тенденцію до зміни ліберальної парадигми, що домінувала протягом останнього

десятиріччя у вітчизняній юриспруденції.

Боротьба з тоталітарним режимом, що панував в Україні у часи радянської влади і поглинув собою громадянське суспільство, породила прагнення до мінімізації ролі держави, обмеження її впливу на суспільство. Саме по собі це правильно і цілком законно, однак важливо дотримати баланс державних і недержавних способів регулювання.

Українське суспільство опинилося просто не готовим прийняти на свій ґрунт досвід лібералізму і звести до мінімуму регулюючу роль держави. Слід врахувати й те, що розвиненого громадянського суспільства у нас поки що немає, відбувається лише процес його становлення. Однак навіть саме розвинене громадянське суспільство, що діє на засадах саморегуляції, не може собі дозволити максимальну мінімізацію державного регулювання. Держава завжди є необхідною для впорядкування суспільних процесів, координації і узгодження інтересів різних соціальних груп та політичних сил. Слід визнати, що певна обмеженість можливостей саморегуляції громадянського суспільства визначає необхідність в такій державі, яка, не втручаючись в усі сфери суспільного життя, в той же час повинна бути стабільною та сильною.

Актуальність і необхідність державного регулювання в межах громадянського суспільства пояснюється й тим, що окремі сфери його життєдіяльності просто не можуть обійтись без цього. Це, наприклад, проблема забезпечення реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина, економічного розвитку, національної безпеки тощо. При цьому критерієм, що обмежує втручання держави в життя суспільства, виступають, насамперед, права і свободи людини, які одночасно створюють можливість для саморегуляції.

Боротьба з антидемократичним режимом, роздержавлення громадянського суспільства невіддільні від пошуків нових форм організації і функціонування суспільного життя, нових принципів взаємодії суспільства і держави. Яким же чином підтримати рівновагу між ними, забезпечивши суспільство, з одного боку, від неконтрольованої стихії в формуванні механізмів саморегуляції, а з другого, - від надмірного державного втручання в суспільне життя, характерного для недавнього минулого? Якими повинні бути ці принципи і механізми саморегуляції суспільства і розумної діяльності держави?

На рівні індивідів, наприклад, принцип саморегуляції означає можливість вільно займатися підприємницькою діяльністю. Для простого громадянина, селянина - це можливість своєю працею заробити кошти на прожиття і бути при цьому впевненим, що держава підтримує його самостійність, ініціативу, а не придушуватиме податками та бюрократичними механізмами. На жаль, саме це ми зараз і спостерігаємо. І причина тут не в об'єктивних закономірностях еко-

номіки, а в незрілості суспільства і влади.

Люди ніяк не хочуть відмовитись від патерналістських уявлень про державу, вони чекають, що держава і далі даватиме їм роботу, зарплатню, житло, а владноможці чекають, що економіка сама реформується, суспільство саме структурується, що прості громадяни, не маючи необхідних коштів, самі масово займуться бізнесом, поповнюючи державний і місцеві бюджети. Однак сьогодні суспільство без цілеспрямованої допомоги держави не спроможне вийти з кризового стану. Сучасні реалії доводять, що зараз без участі держави неможливо реорганізувати суспільство, тим більше вирішувати ті чи інші економічні, соціальні чи політичні питання, які стоять перед суспільством.

Крім того, історія свідчить про те, що розвиток держави, як і сильної державності, не обов'язково веде до придушення громадянського суспільства. Про це говорить досвід розвинутих західних країн, де в умовах сильної держави діють достатньо розвинуті демократичні традиції. Протиставлення держави і громадянського суспільства виникає тоді, коли перша монополізує не притаманні їй функції. Для того, щоб цього не сталося, необхідною є наявність розвинутого механізму контролю суспільства над державою.

Громадянське суспільство через закон наділяє державу владою в таких розмірах, в яких потребують цього самі ж суспільні інтереси. Від обсягу делегованих державі функцій з управління суспільством залежить обсяг сфери саморегулювання, самоорганізації і самодіяльності самого суспільства. Якщо на якомусь етапі держава починає монополізувати невластиві їй функції, тоді і має спрацювати певний суспільний механізм, який би попереджував антигромадську діяльність держави, повертаючи її у належне русло. Таким механізмом і є суспільний контроль за діяльністю держави та її органів.

На державному рівні принцип саморегуляції означає наявність неупередженого і незалежного правосуддя, розвинутого парламентаризму, який би відображав інтереси суспільства, надання більшої самостійності адміністративно-територіальним одиницям, підтримка місцевих громад, створення належних умов для їх самоуправління, зняття надмірної

централізованої опіки над ними.

Отже, чим більш розвинені демократичні інститути громадянського суспільства, тим меншою є потреба державного втручання у його життєдіяльність.

В той же час для забезпечення рівноваги між державною регуляцією і саморегулюванням недостатньо лише правових механізмів, необхідні й інші передумови, - передусім, розвинена багатопартійність, наявність політичних рухів, громадських об'єднань, розвиток різних форм самоврядування і самодіяльності

Таким чином, перехід України до громадянського суспільства і ринкових відносин має здійснюватись на основі поєднання саморегулюючих процесів з розумним державним регулюванням, оскільки зі збільшенням інститутів громадянського суспільства діяльність держави, її регулятивна роль все ж таки залишаються необхідними, хоча форми, методи, об'єм регулювання можуть змінюватись. Саме організація і функціонування суспільства на засадах саморегуляції, забезпечуючи свободу кожної особистості, найбільш повно відповідають тим ознакам, які визначають суспільство як громадянське, а державу як правову і дозволяють підняти суспільству в цілому на більш високий рівень свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козюбра М. Державна влада: межі здійснення та форми організації (політико-правові аспекти) // Українське право -1995. -№ 1. -С.4-13.
2. Кириченко С.О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України: Дис... канд юрид. наук: 12.00.01 /Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. -К., 2001. -167 с.
3. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 /Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка -К., 1999. -391 с.
4. Кашанина Т.В. Индивидуальное регулирование в правовой сфере // Советское государство и право. - 1991. -№ 1. -С.122-130.

Надійшла до редколегії 05.04.2003

РУДЕНКО С.В. НАПРАВЛЕНИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ САМОРЕГУЛЯЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Рассмотрены основные направления и особенности деятельности современного украинского общества на основах саморегуляции и самоуправления, их реализация на индивидуальном и государственном уровнях.

RUDENKO S.V. DIRECTIONS OF BECOMING OF MEMBERS OF SELF-REGULATION OF THE UKRAINIAN SOCIETY

The reference directions and features of activity of the modern Ukrainian society are reviewed on the basis of self-regulation and home rule, their implementation at personal and state levels.